

حفاظت و توسعه در ایران تجزیه و تحلیل تجارب مرمت در بافت‌های با ارزش شهرهای تاریخی ایران*

دکتر پیروز حناچی**^۱، دکتر داراب دیبا^۲، مهندس محمدجواد مهدوی نژاد^۳

^۱ استادیار دانشکده معماری، پردیس هنرهای زیبا، دانشگاه تهران، تهران، ایران.

^۲ استادیار دانشکده معماری، پردیس هنرهای زیبا، دانشگاه تهران، تهران، ایران.

^۳ دانشجوی دکتری معماری، دانشکده معماری، پردیس هنرهای زیبا، دانشگاه تهران، تهران، ایران.

(تاریخ دریافت مقاله: ۸۶/۳/۵، تاریخ پذیرش نهایی: ۸۶/۷/۱۴)

چکیده:

چالش میان حفاظت و توسعه، از موضوعات بحث‌برانگیز مرمت شهری و معماری معاصر ایران است. اهمیت بناها، یادمان‌ها و بافت‌های با ارزش شهری ایجاب می‌نماید که مورد حفاظت قرار گیرند؛ در مقابل رشد و پیشرفت مستلزم برخورداری از برنامه‌های مدون توسعه برای آینده شهرهاست. چالش اصلی از آنجا آغاز می‌شود که برخی از رویکردهای مبتنی بر توسعه، ثروت‌های فرهنگی و میراث ملی را تضعیف می‌نمایند و بعضی دیگر از رویکردهای مبتنی بر حفاظت، توسعه‌ی بافت‌های با ارزش شهری را محدود می‌سازند. پرسش اصلی مقاله آن است که آیا اساساً حفاظت و توسعه دو رویکرد مقابل‌اند یا مکمل؟ برای پاسخ‌گویی به این پرسش سیر تجارب مرمت شهری در بافت‌های با ارزش شهرهای تاریخی ایران مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفته است. با مروری به ادبیات موضوع و تجربه‌های مرمت شهری در ایران می‌توان دریافت که حفاظت بدون توسعه، و توسعه بدون حفاظت، نمی‌تواند پاسخ‌گویی شرایط بافت‌های با ارزش شهری در ایران باشد. نمونه‌های تحلیل شده در پژوهش از تجارب مرمت شهری معاصر ایران بیانگر آن است که هر یک از این دو رویکرد بدون همراه داشتن دیگری، باعث آسیب‌رساندن به ثروت‌های فرهنگی شهرهای تاریخی ایران بوده است.

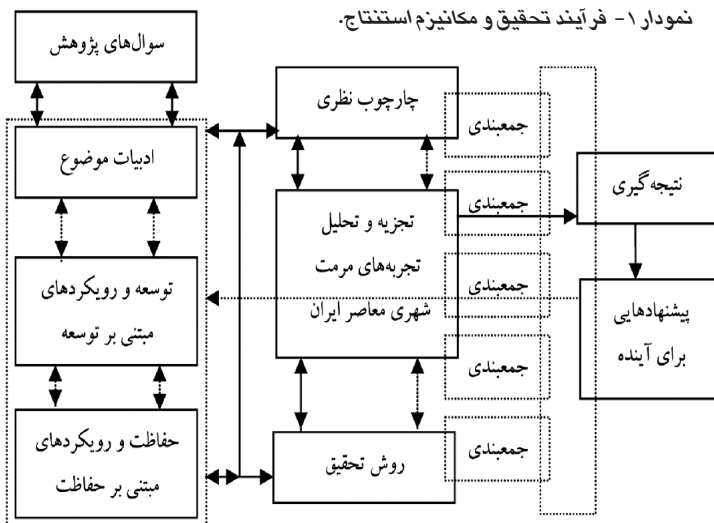
واژه‌های کلیدی:

حفاظت، توسعه، مرمت شهری، شهرهای تاریخی ایران.

* این مقاله برگرفته از مباحث طرح پژوهشی رساله دکتری معماری مهندس محمدجواد مهدوی نژاد با عنوان "معماری نو در زمینه با ارزش؛ کاربرد معماری معاصر در بافت‌های با ارزش شهرهای تاریخی ایران" که است در پردیس هنرهای زیبای دانشگاه تهران در دست تهیه می‌باشد.

** نویسنده مسئول: تلفن: ۰۲۱-۶۱۱۳۴۷۴، نمابر: ۰۲۱-۶۶۴۶۱۵۰۴، E-mail: Hanachee@ut.ac.ir

۱- مقدمه

ماخذ: نگارندگان

۱-۳- روش تحقیق: پرسش‌های مطرح شده نوعی پرسش

اکتشافی‌اند که به کمک آنها تجربه‌های مرمت شهری معاصر ایران مورد نقد و بررسی قرار می‌گیرد. در بخش‌های بعدی مقاله ابتدا توسعه و حفاظت، و سپس رویکردهای مبتنی بر آنها مورد تحلیل قرار می‌گیرند تا چارچوب نظری پژوهش تدوین شود. مرحله بعدی به تجزیه و تحلیل تجربه‌های مرمت شهری معاصر ایران از منظر تعامل و تقابل این دو رویکرد اختصاص می‌یابد. با نگاهی کلی به تجارب موجود، هفت دوره مختلف شناسایی شده، مهم‌ترین رویدادهای مربوط استخراج شدند. نتیجه‌گیری نهایی مقاله برآیند تحلیل‌هایی است که در هر یک از قسمت‌ها به دست آمده‌اند.

۱-۱- طرح سوال: چالش میان حفاظت و توسعه به نوعی تقابل میان نظریه‌پردازان معاصر منجر شده است. دو رویکرد عمده در بافت‌های باارزش شهری قابل مشاهده می‌باشد. ۱- گروه نخست حفاظت را به مثابه گذشته‌گرایی و توسعه را عامل پیشرفت تلقی می‌کنند. ایشان با اشاره به بافت‌هایی که امروز خالی از سکنه شده‌اند و یا خانه‌های ارزشمندی که امروزه دیگر کسی به سکونت در آنها علاقه ندارد عنوان می‌کنند که حاصل اقدامات حفاظتی، کاهش کیفیت زندگی و زیست‌پذیری بافت‌های باارزش شهری است. نتیجه چنین استدلالی، نوعی "توسعه شتابزده" خواهد بود. ۲- گروه دوم با تاکید بر حفظ اصالت و ارزش‌های فرهنگی، اجرای طرح‌های توسعه شهری و ساخت بناهای جدید با بهره‌گیری از معماری معاصر را عامل آشفته‌گی سیمای و منظر شهری و آسیب به ارزش‌های تاریخی و فرهنگی جامعه معرفی می‌نمایند. نتیجه چنین استدلالی، نوعی "حفاظت موزه‌ای" خواهد بود. حال مساله اصلی آن است که کدامیک از این رویکردها می‌توانند پاسخگوی نیاز شهرهای ما باشند.

۱-۲- پرسش‌های تحقیق:

- ۱- آیا اساساً حفاظت و توسعه دو رویکرد مقابل‌اند یا مکمل؟
- ۲- رویکردهای مبتنی بر توسعه در تجربه‌های مرمت شهری معاصر ایران با چه موفقیت‌هایی همراه بوده‌اند؟
- ۳- رویکردهای مبتنی بر حفاظت در تجربه‌های مرمت شهری معاصر ایران با چه موفقیت‌هایی همراه بوده‌اند؟
- ۴- کدامیک از این دو رویکرد برای آینده در بافت‌های باارزش شهرهای تاریخی ایران قابل پیشنهاد خواهند بود؟

۲- توسعه و رویکردهای مبتنی بر توسعه

۱-۲- مفهوم لغوی توسعه: توسعه از لحاظ لغوی از ریشه "تَوَسَّع" به معنای گسترش یافتن و وسیع ساختن آمده است. (قریب، ۱۳۵۶، ۳۰۶) دایره‌المعارف کمبریج توسعه^۱ را به معنای نوعی تغییر می‌داند که باعث پیشرفت می‌شود (Cambridge ALD, 2006). لغت‌نامه آکسفورد توسعه را به معنای رشد تدریجی که در اثر آن، یک چیز بزرگ‌تر، قوی‌تر و پیشرفته‌تر شود، معرفی می‌نماید (Oxford, 2003, 344). واژه توسعه در بسیاری دیگر از فرهنگ‌نامه‌ها مانند ایرانیکا و بریتانیکا با عنوان توسعه اقتصادی مترادف قرار گرفته است. در این تعریف‌ها، توسعه فرآیندی است که باعث پیشرفت‌های کمی و کیفی می‌شود در طی آن اقتصادهای کوچک و با بازدهی پایین به اقتصادهای صنعتی مدرن تحول می‌یابند (Britannica, 2004). البته لازم به ذکر است که واژه توسعه و توسعه

شهری^۲ از لحاظ قانونی، دارای معانی گسترده‌تری از آنچه در زبان محاوره‌ای از آن سراغ داریم، می‌باشد.

۲-۲- مفهوم توسعه در معماری و شهرسازی مدرن: تجدد یا نوگرایی یکی از گرایش‌های مهم قرن بیستم به شمار می‌آید که هنوز هم طرفداران خود را حفظ کرده است. از لحاظ تاریخی "تجدد یا مدرنیسم که از اوایل دهه دوم قرن حاضر به دنبال انقلاب صنعتی و با بسط تکنولوژی و علم‌گرایی پدید آمد، بلافاصله کلیه زمینه‌های فعالیت انسانی را فراگرفت. از صنعت به معماری، از معماری به هنر و از همه این‌ها به شهرسازی رسوخ پیدا کرد. با فراهم بودن کلیه شرایط لازم، شهرسازی جدید روز به روز بر مقبولیت و محق بودن خود افزود" (بحرینی، ۱۳۷۸، ۲-۱). دانیل برنهام^۳ در تجلیل از اندیشه‌های مدرن می‌گوید: "طرح‌های کوچک طراحی نکنید، زیرا

۳- حفاظت و رویکردهای مبتنی بر حفاظت

۳-۱- مفهوم واژه حفاظت: واژه حفاظت^۷ از لحاظ مفهومی طیف وسیعی از مداخله‌ها و برنامه‌ها را در بر می‌گیرد که با هدف حفظ میراث فرهنگی صورت می‌پذیرند. بر اساس این تعریف حفاظت اعم از مرمت و مرمت شهری است. حفاظت با مفاهیمی نظیر مرمت و نگهداری متفاوت است؛ هرچند شباهت‌های فراوانی با یکدیگر نیز دارند. اقدامات حفاظتی به گروه وسیعی از اقدامات اطلاق می‌شود که با هدف حفظ میراث فرهنگی صورت می‌پذیرد.

۳-۲- واژگان متداول در حوزه مرمت و مرمت شهری: مرمت از دو منظر قابل تعریف می‌باشد. نخست اقداماتی که به جنبه‌های کالبدی اثر توجه دارد که آنها "تعمیر" می‌نامیم. این گروه از اقدامات در برگیرنده مجموعه اقداماتی است که با هدف بهبود وضعیت کالبدی آثار یا فضاهای شهری صورت می‌پذیرد. گروه دوم شامل مجموعه اقداماتی است که جنبه‌های محتوایی و یا کاربری اثر را مورد توجه قرار می‌دهند که آنها را "نگهداری" می‌نامیم. این گروه از دخالت‌ها تلاش می‌کنند تا آثار یا فضاهای شهری را به شرایطی پایدارتر بازگردانند (حبیبی، ۱۳۸۱، ۱۸)؛ شرایطی که اثر در جریان زندگی فعال شهری و در ارتباط با مردم قرار گیرد.

۳-۳- سیرتجارب و تحول اندیشه‌های مرمت و مرمت شهری: مروری کوتاه بر آرا و اندیشه‌های متفکران و نظریه‌پردازان مرمت شهری گویای آن است که تاکنون شیوه‌ها و تدابیر متفاوت و متنوعی به کارگرفته شده‌اند که هر یک تا اندازه‌ای پاسخگوی نیازهای جامعه بوده‌اند. به عنوان مثال اوژن ویوله لودوک (۱۸۱۴-۱۸۹۶) همراه با لزوم تخریب، بازسازی و زیباسازی، به حفظ تک‌بناهای ارزشمند به شیوه موزه‌ای معتقد بود. به همین دلیل از اینگونه تلاش‌ها با عنوان "حفاظت موزه‌ای" یاد می‌شود. پس از وی جان راسکین (۱۸۱۸-۱۹۰۰) مرمت محتاطانه تاریخی را با روحیه‌ای کاملاً رومانیتیک مورد توجه قرار داد. لوکابلترامی (۱۸۵۴-۱۹۰۳) معتقد بود که معمار جدید باید خود را در جایگاه معمار اصلی بنا تصور کرده، بنای مرمت شده را به صورت کاملاً شبیه بنای اولیه بازسازی نماید. کامیلوسیت (۱۸۴۳-۱۹۰۳) بر اهمیت رابطه بنا با محیط و بافت شهری پیرامون آن تاکید داشت. پس از وی کامیلو بویی تو (۱۸۳۹-۱۹۱۴) معاصر سازی بافت‌ها را با استفاده از تزریق محتوای جدید در اشکال قدیم مورد نظر قرار می‌داد (عزیزی، ۱۳۷۹، ۳۹). در هر صورت رویکردهای مبتنی بر حفاظت با تمامی تنوع و تفاوت‌هایی که با یکدیگر داشتند، همچنان در کنار یکدیگر با هدف حفظ میراث فرهنگی ادامه حیات داده‌اند.

اینگونه طرح‌ها نیرویی ندارند تا خون انسان را به جوش آورند و احتمالاً خود می‌میرند. طرح‌های بزرگ طراحی کنید. امیدتان و همتتان را بالا نگه دارید و به خاطر داشته باشید که یک اثر عالی هنگامی که ثبت شد، هرگز نمی‌میرد. سال‌ها پس از رفتن، آن اثر با قدرت تمام باقی می‌ماند" (بحرینی، ۱۳۷۸، ۵۶).

۳-۲- علل گرایش به تخریب و بازسازی: ساختارگرایان روسی معتقدند که آنچه لازم است در شهرها بماند، ساختار آنهاست و ما به سادگی می‌توانیم فرم‌های مربوط به ساختمان‌های قبلی را حذف و نمونه‌ای جدید را جایگزین آنها سازیم (زهوی، ۱۳۸۰، ۲۰). چنین گرایشی در عمل توجیه کننده جاه طلبی‌های حاصل از معماری و شهرسازی مدرن بود. علل استقبال از گرایش به تخریب و بازسازی بافت‌ها را می‌توان در رواج رویکردهای مبتنی بر سود اقتصادی در دوران حاضر جستجو کرد. ناگفته پیداست که "حفاظت و مرمت حتی در ابعاد کالبدی‌اش هزینه بردار است، و معمولاً هزینه آن بیش از تخریب و نوسازی است و بنابراین گرایش به نوسازی در بافت‌های قدیمی بسیار بیشتر است" (امین‌زاده، ۱۳۸۳، ۸۶). یکی از مهم‌ترین دلایل گرایش به تخریب و بازسازی بافت‌ها و قسمت‌های قدیمی شهرها، میل به تجدیدگرایی و دست‌یافتن به ظواهر پیشرفت است.^۴ البته انتقادهایی نیز در این زمینه ارایه شده است. به عنوان مثال کوهن^۵ معتقد است که "هیچ ساختمانی نباید قبل از آن که برنامه‌ای برای آن و قلمروش وجود داشته باشد تخریب گردد و از آن به عنوان سیاست تخریب نام می‌برد" (امین‌زاده، ۱۳۸۳، ۸۶). بنابه تعریف سازمان ملل، از چنین مفهومی با عنوان توسعه پایدار یاد شده، که عبارت است از توسعه‌ای که نیازهای امروز را بدون لطمه زدن به توانایی نسل‌های آینده برای برآوردن نیازهایشان برآورده سازد.

۳-۲- آسیب‌های ناشی از توسعه شتابزده: توسعه شتابزده معرف مکتب خاصی از توسعه نیست، بلکه معرف رویکردی است که در آن توسعه بدون در نظر گرفتن مصالح درازمدت جامعه به کار گرفته می‌شود و اغلب آسیب‌های جبران ناپذیری را به همراه خواهد داشت. مثال‌های فراوانی وجود دارد که به بهانه‌ی قدیمی بودن یک محله، اقداماتی بر مبنای توسعه شتابزده در آن صورت پذیرفته، اما نه تنها نتایج کار بسیار ضعیف بوده، بلکه وضعیت جدید از وضعیت اولیه نیز ناگوارتر بوده است.^۶ توسعه شتابزده در عمل نوعی رویکرد مبتنی بر سود اقتصادی است که دیگر جنبه‌های انسانی و فرهنگی شهرها را به دست فراموشی می‌سپارد. در برخی از رویکردهای مبتنی بر توسعه، نوعی شتابزدگی همراه با عدم توجه به زیرساخت‌های زیست محیطی، فرهنگی، اجتماعی و انسانی مشاهده می‌شود که حاصل آن تخریب میراث فرهنگی و بافت‌های باارزش شهری است.

۴- تجزیه و تحلیل تجارب مرمت شهری معاصر ایران

بر اساس چارچوب نظری تدوین شده در قسمت‌ها قبل، در این بخش به تحلیل تجربه‌های معاصر می‌پردازیم تا سهم حفاظت و توسعه در اقدامات صورت گرفته مشخص شود. برای دستیابی به این روش تحلیلی، مهم‌ترین اتفاقات تاریخی در موضوع تعامل و تقابل حفاظت و توسعه، به ترتیب در کنار یکدیگر قرار گرفته، نقاط مهم به عنوان شاخص آغاز دوران جدید انتخاب شده‌اند. با مروری بر تجارب گذشته در ایران می‌توان دریافت که هفت دوره‌ی مشخص در تعامل و تقابل رویکردهای مبتنی بر حفاظت و رویکردهای مبتنی بر توسعه، در حوزه مرمت و مرمت شهری معاصر ایران قابل معرفی می‌باشد. این گروه‌ها به ترتیب عبارتند از:

۴-۱- دوره اول - از آغاز تحولات جدید شهری تا انقلاب مشروطه - (۱۱۶۴ تا ۱۲۸۵):

این دوره تاریخی از آغاز زمامداری خاندان قاجار تا انقلاب مشروطه اختصاص دارد. این دوران مقارن با آغاز کاوش‌های باستان‌شناسی و آشنایی مردم ایران، و بخصوص کشورهای غربی با فرهنگ و تمدن ایرانی بود. اولین قرارداد رسمی برای حفاری‌های باستان‌شناسانه در سال ۱۲۷۴ بین ایران و فرانسه به امضا رسید.

صدارت میرزا تقی‌خان امیرکبیر در سال ۱۲۲۵ گام مهمی در توسعه و عمران شهر تهران به شمار می‌آید. احداث دارالفنون و مریضخانه دولتی تهران، نوسازی مغازه‌های خیابان ناصریه، تخریب بناهای فرسوده و بازسازی کاخ‌ها و بناهای ارگ سلطنتی، و آغاز عملیات سنگفرش کردن کوچه‌های ارگ سلطنتی به دستور امیرکبیر، احداث مجمع الصنایع در سمت غربی سبزه میدان، در بازار صندوق دارها و در انتهای بازار توتون فروش‌ها، احداث کارخانه‌ی اسلحه‌سازی یا قورخانه در شمال ارگ سلطنتی؛ در سال ۱۲۶۸ هـ.ق آغاز بازسازی سبزه میدان به وسیله حاجب الدوله (حاج علی‌خان مقدم مراغه‌ای)، تکمیل شدن نقشه مسیو الیانیکو لایویچ بره‌زین (خاورشناس روسی) از تهران قدیم، در سال ۱۲۷۰ هـ.ق تخریب بخشی از قسمت‌های کریمخانی کاخ گلستان و احداث عمارت موزه قدیم یا موزه اسلحه، احداث عمارت چهل ستون در جوار عمارت کلاه فرنگی، اجرای طرح توسعه دریاچه‌ی باغ گلستان و ایجاد امکان قایقرانی در آن، تخریب برخی از بناهای قدیمی حرم‌خانه کریمخانی و نوسازی آنها، و مهم‌تر از همه اجرای طرح هندسی برای حصار جدید تهران، در دوره ناصری می‌باشد. اثری از اقدامات حفاظتی برنامه‌ریزی شده، در این دوره مشاهده نمی‌شود. اغلب بناهای ارزشمند و تاریخی تنها در چارچوب استفاده و بهره‌برداری روزمره مورد نظر قرار دارند. بناهایی هم که کارآیی چندانی ندارند، هرچند قدمت آنها مانند بخش‌های کریمخانی و شاه‌طهماسبی کاخ گلستان به چند صد سال برسد، به

آسانی تخریب می‌شوند.^۸

الگوی "تخریب و نوسازی" مهم‌ترین رویکرد در این دوره به شمار می‌آید. مفهوم حفاظت در حد نگهداری عتیقیات و کالاهای گرانقیمت سلطنتی است و اساساً موضوع حفاظت از بناها و یا بافت‌های ارزشمند مطرح نمی‌باشد. شیوع وبا در دوران زمامداری محمدشاه قاجار موجب شد تا نوسازی تاسیسات مربوط به تقسیم آب شهری مورد توجه قرار گیرد. این اتفاق به فعالیت عمرانی رونق ویژه‌ای بخشید. در این دوران کارشناسان خارجی نبض کاوش‌ها و حفاظت از میراث فرهنگی کشور را در دست دارند. توسعه نیز مفهومی مستقل از حفاظت دارد و توسعه فیزیکی شهرها باشتاب دنبال می‌شود؛ هرچند برخی از فعالیت‌های بهسازی و نوسازی دوران امیرکبیر را می‌توان نوعی توسعه مبتنی بر حفاظت دانست.

۴-۲- دوره دوم - از انقلاب مشروطه تا تاسیس انجمن آثار ملی - (۱۲۸۵ تا ۱۳۰۱):

نهضت‌های مردمی که با شعار آزادی و تاسیس عدالت‌خانه و رهبری علما و روشنفکران سیاسی آغاز شده بود، سرانجام منجر به عقب‌نشینی دربار شد و مظفرالدین شاه فرمان مشروطیت را صادر کرد (اعتمادالسلطنه، ۱۲۶۷). افزایش اهمیت میراث فرهنگی در میان اقشار تحصیل‌کرده و افزایش سطح آگاهی عمومی موجب شد تا صنایع الملک که وزارت فرهنگ را بر عهده داشت، "اداره عتیقات" را در سال ۱۲۸۹ یا ۱۹۱۰ م تاسیس نماید.^۹ در سال ۱۲۸۹ پوپ برای اولین بار به ایران می‌آید. با تاسیس اداره عتیقیات، کارشناسان ایرانی نیز در عرصه‌ی حفاظت وارد می‌شوند اما این حفاظت تنها به عتیقیات محدود می‌ماند. موضوع حفاظت از میراث فرهنگی در میان مردم و ارباب جراید مورد توجه قرار می‌گیرد. تصویب قانون بلدیة در ۱۲۸۶/۳/۱۲ اقدامات عمرانی را قانون‌مندتر کرده، زمینه را برای توسعه‌ی نظام‌مند شهرها فراهم آورد. همزمان با صدور فرمان مشروطیت در سال ۱۲۸۵، کاخ میرزا حسین‌خان سپهسالار در بهارستان به مجلس شورای ملی تبدیل شد. این تجربه یکی از اولین نمونه‌ها در تغییر کاربری محسوب می‌شود که بر اساس الگوی "تخریب و نوسازی" صورت گرفته است. در این دوران آهنگ توسعه کندتر می‌شود اما همچنان نقشی فعال‌تر از حفاظت بر عهده دارد. رکود برنامه‌ها و طرح‌های عمرانی در این دوران را باید حاصل آشفتگی اوضاع سیاسی کشور، فقدان انسجام مدیریتی و ضعف مالی دانست. علاوه بر آنکه موج تخریب و نوسازی بناها و بافت‌های باارزش به سبب فقدان منابع مالی، محدود می‌ماند.

۴-۳- دوره سوم - از تاسیس انجمن آثار ملی تا اصلاحیه قانون حفظ آثار ملی - (۱۳۰۱ تا ۱۳۲۳):

این دوره تاریخی از آغاز به کار انجمن آثار ملی در فاصله سال‌های ۱۳۰۰ تا ۱۳۰۴، و تا تصویب اصلاحیه قانون حفظ

۴-۴- دوره چهارم - از اصلاحیه قانون حفظ آثار ملی تا تشکیل سازمان ملی حفاظت آثار باستانی - (۱۳۲۳ تا ۱۳۴۴):

این دوره تاریخی از تصویب اصلاحیه قانون حفظ آثار ملی در مجلس شورای ملی تا تشکیل سازمان ملی حفاظت آثار باستانی، و انتقال آن از وزارت آموزش و پرورش به وزارت فرهنگ و هنر مربوط می‌شود. در سال ۱۳۲۹ و با آغاز برنامه‌های اصلاحات رزم‌آرا، بهسازی خیابان‌های اطراف کاخ گلستان و بافت تاریخی تهران آغاز شد. تخریب تکیه دولت در سال ۱۳۲۷ (منصوری فرد، ۱۳۷۴، ۵۷۰)، و دیگر بناهای بارزش دوران قاجار در جریان خیابان‌کشی‌ها منجر به تصویب آیین‌نامه‌ای مبنی بر لزوم حفظ ابنیه تاریخی هنگام گسترش و تعریض معابر در سال ۱۳۳۵ می‌شود.^{۱۵} بر اساس "قانون تملک زمین‌ها برای اجرای برنامه‌های شهرسازی" مورخ ۱۳۳۹/۳/۱۷ (مصوبه شماره ۲۷۳۸) دولت می‌توانست برای اجرای طرح‌های عمرانی به تملک بپردازد، قانونی که روند تخریب بافت‌های مرکزی شهرها را شدت بخشید. اجرای قانون تملک، باعث آسیب به بافت‌ها و کاهش کیفیت زندگی فعال شهری در آنها شد. مفهوم حفاظت در این دوران، خرید بناهای بارزش و نگهداری صرف آنهاست.

برنامه اول توسعه (۱۳۲۷-۱۳۳۴) اولین اقدام نظام‌مند در هدایت توسعه به شمار می‌آید. (مروجی، ۱۳۷۵) برنامه اول با تمرکز بر تعریض خیابان‌ها و محورهای موجود در بافت‌های تاریخی، موجبات تخریب گسترده بافت‌ها را فراهم آورد. مهم‌ترین تاثیر برنامه دوم توسعه (۱۳۳۴-۱۳۴۱) را می‌توان آغاز تهیه طرح‌های جامع توسط مهندسين مشاور خارجی دانست. طی برنامه دوم اقدامات حفاظتی محدودی نیز به اجرا درآمد، هرچند همچنان رویکردهای مبتنی بر توسعه سهم بیشتری را در اختیار دارند. در اواخر این دوران آسیب‌های ناشی از توسعه شتابزده و نیاز به حضور دستگاهی تخصصی برای هدایت توسعه، کاملاً آشکار بود تا اینکه مجلس شورای ملی در ۱۳۴۲/۱۲/۲۶ رای به تاسیس وزارت آبادانی و مسکن می‌دهد (مصوبه شماره ۳۲۸۸). از این سال برنامه سوم توسعه آغاز شد و تا سال ۱۳۴۶ ادامه یافت. تاسیس شورای عالی شهرسازی و معماری ایران در سال ۱۳۴۳ گامی دیگر در سامان‌بخشیدن برنامه‌های گسترده دولتی به شمار می‌آید. هدایت توسعه از طریق تهیه و تنظیم برنامه‌های منظم و نهادهای قانونی چون وزارت آبادانی و مسکن نشانگر توجه بیش از پیش مدیران به آسیب‌های ناشی از توسعه و لزوم هدفمندسازی آن می‌باشد. در سال ۱۳۴۳ وزارت فرهنگ و هنر تشکیل می‌شود و سپس در سال بعد مسوولیت حفاظت از آثار باستانی کشور را بر عهده می‌گیرد.

۴-۵- دوره پنجم - از تشکیل سازمان ملی حفاظت آثار باستانی تا پیروزی انقلاب اسلامی - (۱۳۴۴ تا ۱۳۵۷):

این دوره از سال ۱۳۴۴ و تشکیل سازمان حفاظت آثار باستانی آغاز شده، تا پیروزی انقلاب اسلامی ادامه می‌یابد.

آثار ملی در سال ۱۳۲۳ مربوط می‌شود. این دوران عملاً از کودتای ۱۲۹۹ آغاز شد. در آغاز این دوران، ابتدا انجمن آثار ملی تشکیل شد و سپس اولین قانون مدون ایران در زمینه حفاظت از میراث فرهنگی با عنوان آئین‌نامه عتیقات به تصویب رسید. در این زمان کاوش‌های باستان‌شناسانه در ایران، در انحصار کارشناسان فرانسوی قرار داشت. تا آنکه فعالیت‌های هرتسفلد^{۱۶} و فعالیت انجمن آثار ملی تحت نفوذ آلمانی‌ها قرار داشت، موجب شد انحصار فرانسوی‌ها کم‌رنگ‌تر شده، کارشناسان آلمانی نیز در این عرصه فعال شوند. البته افراد دیگری چون آندره گدار^{۱۷}، دکتر ریان^{۱۸} و ماکزیم سیرو نیز با اجازه مجلس به استخدام درآمدند. با تاسیس انجمن آثار ملی آثار شاخص معماری سنتی نیز جزو میراث فرهنگی محسوب می‌شوند؛ هرچند به سبب مخالفت خاندان پهلوی با قاجاریه، آثار دوران قاجار در فهرست آثار ملی ثبت نشدند تا زمینه تخریب آن‌ها به آسانی فراهم باشد. به عنوان مثال بخش‌های وسیعی از کاخ گلستان در بافت تاریخی تهران تخریب شد تا وزارت دارایی و دادگستری با فرم جدید در آن احداث شود.

در این دوران توسعه شهری با اولویت خیابان و اتومبیل مورد توجه قرار گرفت. در تاریخ ۲۳ آبان ۱۳۱۲ قانون "احداث و توسعه معابر و خیابان‌ها"^{۱۹} به تصویب رسید (مصوبه شماره ۱۳۵۸). این قانون راه را برای تخریب گسترده بافت‌ها و بناهای تاریخی شهرها هموار ساخت. قانون توسعه معابر اساساً اقدامی مبتنی بر توسعه شتابزده و مخالف مصالح شهری محسوب می‌شود. قانون توسعه‌ی معابر آسیب‌های فراوانی را به بافت‌های بارزش شهری وارد ساخت. خیابان ۱۵ خرداد در تهران، خیابان امام خمینی سمنان، خیابان زند در شیراز و یا دیگر خیابان‌های اصلی شهرها با بریدن بافت‌های تاریخی و بخصوص بازار موجبات دگرگونی‌های وسیعی را فراهم آوردند؛ تغییراتی که آسیب‌های آن همچنان قابل مشاهده می‌باشد. خیابان‌کشی‌های دوران پهلوی اول بسیاری از مناطق تاریخی شهرها را با آسیب‌های جدی مواجه ساخت. به عنوان مثال در طرح هندسی شهر همدان حتی تپه‌های هگمتانه نیز مورد تعرض قرار گرفته، بخش‌هایی از آن تخریب شد. در نهایت در ۱۳ اسفند ۱۳۲۳ قانونی به تصویب مجلس شورای ملی می‌رسد^{۲۰} که بر اساس آن، آثار و ابنیه دوران قاجار نیز به فهرست آثار تاریخی ایران افزوده می‌شود که گامی جدی در جهت بهبود حفاظت از میراث فرهنگی کشور به شمار می‌آید. پیشرفت تکنولوژیکی و ظهور مصالح جدید چون فولاد و سیمان، رواج ملی‌گرایی و گرایش به نوسازی، شرایط جدیدی را در کشور فراهم آورد. نوع دخالت در بافت‌ها با رویکرد تخریب و نوسازی همراه بود، علاوه بر آنکه با تخریب حصار شهرها، زمینه توسعه‌ی شتابزده را برای قسمت‌های جدید شهری فراهم آورد. گرایش به نوگرایی و تقلید از غرب به عنوان نماد توسعه‌یافتگی مهم‌ترین، مشخصه این دوران است.

بازگشایی و یا بهبود شریان‌ها مورد نظر قرار می‌داد. این طرح هرچند در جهت بهبود دسترسی موثر بود، اما به سیمای شهری و ارزش‌های کالبدی بافت آسیب‌های فراوانی را وارد ساخت. در سال‌های جنگ تحمیلی، موضوع حفاظت از بناها و بافت‌های باارزش شهری به عنوان موضوعی غیرضروری تلقی شده، از اولویت خارج می‌شود. خلا قانونی و ضعف دستگاه‌های نظارتی موجب می‌شود آثار باارزش تاریخی نیز به سادگی تخریب می‌شوند.

۴-۷- دوره هفتم - از تشکیل سازمان میراث فرهنگی تا کنون - (۱۳۶۴ تا ۱۳۸۶):

این دوره تاریخی که هم‌اکنون در آن بسر می‌بریم، یکی از مهم‌ترین دوره‌ها در تحلیل تعامل و تقابل حفاظت و توسعه در ایران معاصر به شمار می‌آید. مجموعه طرح‌های بهسازی شهری (۱۳۶۶-۱۳۶۹) را می‌توان نخستین طرح‌هایی دانست که با رویکرد مرمت بافت تهیه و اجرا شده‌اند. با تاسیس دفتر بهسازی بافت شهری در حوزه معاونت شهرسازی وزارت مسکن، رویکرد جدیدی به مرمت شهری در کشور ایجاد می‌شود. طی سال‌های ۱۳۶۹ تا ۱۳۷۱ طرح‌هایی با عنوان "محورهای فرهنگی-تاریخی" تهیه شدند. این طرح‌ها نوعی حفاظت ظاهری یا موزه‌ای را با تاکید بر استخوان‌بندی قدیم شهر مورد نظر داشتند که در عمل بی‌نتیجه رها شدند. در ادامه طرح‌هایی با نام طرح‌های نوسازی و بازسازی یا طرح تجمیع در فاصله سال‌های ۱۳۷۱ تا ۱۳۷۳ تهیه شدند. سپس طرح‌هایی با نام بافت‌های مسالنه‌دار شهری (۱۳۷۲-۱۳۷۶) برای تحقق "طرح تعیین نقاط مناسب خانه‌سازی در ۴۰ شهر" به اجرا درآمدند. این طرح با تخریب گسترده بافت تلاش می‌کرد راه را برای توسعه بگشاید. تمرکز بیش از حد بر تخریب و نوسازی موجب شد بسیاری از بافت‌های باارزش شهری زیست‌پذیری خود را از دست بدهند. از سال ۱۳۷۶ با هدف تمرکز بر بهسازی و توانمندسازی بافت‌ها، سازمان عمران و بهسازی شهری در وزارت مسکن و شهرسازی تشکیل شد.

از سال ۱۳۷۳ با آغاز نهضت "احیا و بهره‌برداری بناهای تاریخی" و از سال ۱۳۷۶ با اجرای طرح "پردیسان" تغییر کاربری بناهای قدیمی با هدف "توسعه گردشگری" مورد توجه قرار می‌گیرد. اهمیت یافتن موضوع تقویت صنعت گردشگری در سند چشم‌انداز بیست‌ساله، مهم‌ترین عامل در ارتقاء توجه دولت به بافت‌های باارزش شهری شد. در سال ۱۳۷۴ قانون نوسازی و عمران شهری به تصویب رسید که راه را برای اقدامات گسترده در بافت‌های شهری فراهم می‌ساخت. برنامه‌های استحکام‌بخشی بافت‌ها پس از زلزله بم سرعت بیشتری گرفت. البته به سبب فقدان درک صحیح از مساله و گرایش بیش از حد به رویکردهای مبتنی بر توسعه، بازم آسپ‌های جدیدی بر بافت تحمیل شد. بر اساس چنین الگویی،

مهم‌ترین اتفاق در این دوره تصویب قانون ثبت آثار ملی ۱۳۵۲/۹/۱۲ توسط مجلس شورای ملی است (مصوبه شماره ۴۸۲۸). بر اساس این مصوبه اداره کل حفاظت تاسیس شد تا توجه به بناهای باارزش تاریخی به صورت رسمی با دقت بیشتری ادامه یابد. برنامه سوم توسعه کشور (۱۳۴۲-۱۳۴۶) تهیه طرح جامع برای هدایت رشد و توسعه آینده ۱۷ شهر را مورد توجه قرار داد. برنامه چهارم (۱۳۴۷-۱۳۵۱) با محوریت نوسازی شهری، بخش‌های وسیعی از بافت‌های تاریخی شهرها را تخریب کرد. برنامه پنجم توسعه (۱۳۵۲-۱۳۵۶) را می‌توان نسبت به تجربه‌های قبلی، برنامه‌ای کامل‌تر دانست. تاسیس شورای عالی شهرسازی در ۱۳۵۱/۱۲/۲۲ (مصوبه شماره ۴۷۲۹) دوران جدیدی در کشور آغاز کرد. در این دوران نیاز به بازنگری در طرح‌های توسعه و ضرورت حرکت به سمت برنامه‌های ترکیبی بیش از پیش نمایان می‌شود.

در این دوران برنامه‌های حفاظتی سهم بیشتری در برنامه‌ها و سیاست‌های کلان جامعه می‌یابند. آهنگ سریع توسعه و آسیب‌های ناشی از آن اندک اندک نمایان‌تر می‌شود. افزایش توجه به حفاظت از میراث فرهنگی موجب شد در تاریخ ۱۳۴۷/۹/۲۶ مجلس شورای ملی قانون خرید اراضی و ابنیه و تاسیسات برای حفظ آثار تاریخی را به تصویب برساند (مصوبه ۱۳۴۷ به شماره ۴۰۹۱). چنین نگرشی به پاکسازی بناهای ارزشمند از بافت پیرامونی، در طرح‌هایی نظیر تکیه امیرچخماق یزد، گنبد سبز مشهد، بقعه شیخ صفی اردبیل و حرم حضرت رضا (ع) دخالت‌های گسترده‌ای صورت پذیرد. در برخی موارد، بناهای انتخاب شده به موزه تبدیل شده‌اند که به عنوان مثال می‌توان به خانه قوام‌السلطنه اشاره کرد که توسط هانس هولاین آتریشی به موزه‌ای آبیگینه تبدیل شد. طرح روان‌بخشی در سال ۱۳۵۶ در تعدادی از بافت‌های تاریخی به اجرا درآمد که در عمل اصلاح شبکه دسترسی و عبور سواره را مورد نظر داشت. توسعه شتابزده و ارایه خدمات حداکثری در مناطق نوساز شهری، و عدم ارایه امکانات کافی به بافت‌های باارزش؛ باعث کاهش زیست‌پذیری و مرغوبیت بافت‌های فرهنگی و تاریخی شهرها می‌شود. علی‌رغم افزایش اقدامات حفاظتی، بسیاری از بناهای ارزشمند توسط مالکان تخریب می‌شدند تا درگیر محدودیت‌های قانونی مربوط نشوند.

۴-۶- دوره ششم - از پیروزی انقلاب اسلامی تا تشکیل سازمان میراث فرهنگی - (۱۳۵۷ تا ۱۳۶۴):

این دوره از لحاظ تاریخی از آغاز نظام جمهوری اسلامی ایران در ۲۲ بهمن ۱۳۵۷ تا تشکیل سازمان میراث فرهنگی کشور در سال ۱۳۶۴ محدود می‌شود. جنگ تحمیلی، خروج کارشناسان خارجی و کمبود منابع مالی، بسیاری از برنامه‌های حفاظتی و توسعه‌ای را با رکود مواجه ساخت. طرح روانبخشی (۱۳۶۱ تا ۱۳۶۴) گروهی از اقدامات بازدارنده و موقت را تنها با هدف

بافت‌ها انجامیده است.

مفهوم توسعه در برنامه‌های اول و دوم به عنوان هدفی مستقل مطرح می‌شود اما در برنامه‌های سوم و چهارم تاکید بر توسعه، همراه با حفظ میراث فرهنگی مورد توجه قرار می‌گیرد. ادامه خیابان‌کشی‌های وسیع و گسترش محدوده فیزیکی شهرها گواه بر آن است که رویکردهای مبتنی بر توسعه همچنان قوی‌ترند. هرچند روند مداخلات نسبت به دوره‌ی قبل با آرامش و توازن خاصی همراه شده، اما همچنان سرعت تخریب بافت‌های باارزش شهری بسیار بیشتر از ظرفیت‌های حفاظتی پیش‌بینی شده می‌باشد.

طرح‌های بزرگی نظیر طرح حرم تا حرم در شهرهای قم و شیراز به اجرا درآمدند.

بسیاری از طرح‌هایی که با رویکردهای مبتنی بر حفاظت محض یا حفاظت موزه‌ای در بافت‌های باارزش شهری به اجرا درآمده‌اند، با شکست‌هایی جدی مواجه شده‌اند. ممانعت از ترمیم بناها و یا وضع قوانین سختگیرانه برای بناهای موجود در بافت موجب شده، تا میل به سکونت در این بافت‌ها تا حد قابل توجهی کاهش یابد. تجارب به دست آمده در این دوران گویای آن است که جلوگیری مداخله‌ی سازنده، به تخریب درازمدت این

جدول ۱- مقایسه تطبیقی سیر تحول دامنه مفهوم حفاظت و توسعه در تجارب مرمت شهری معاصر ایران.

دوره	بازه زمانی	اتفاقات شاخص	مفهوم حفاظت	مفهوم توسعه
دوره اول	۱۱۶۴ تا ۱۲۸۵	از آغاز تحولات جدید شهری تا انقلاب مشروطه	حفاظت محدود از عتیقیات تخریب و نوسازی بناهای شاخص	تخریب تک‌بناهای شاخص و توسعه آرام گستره فیزیکی شهرها
دوره دوم	۱۲۸۵ تا ۱۳۰۱	از انقلاب مشروطه تا تاسیس انجمن آثار ملی	گسترش حفاظت محدود از عتیقیات و ادامه تخریب و نوسازی بناهای شاخص	ادامه روند تخریب و نوسازی و توسعه گستره فیزیکی شهرها
دوره سوم	۱۳۰۱ تا ۱۳۲۳	از تاسیس انجمن آثار ملی تا اصلاحیه قانون حفظ آثار ملی	حفاظت بسیار محدود از شماری از تک‌بناها و تخریب سایر بناها	تخریب گسترده بناها و بافت‌های باارزش و احداث خیابان‌های وسیع در بافت‌ها
دوره چهارم	۱۳۲۳ تا ۱۳۴۴	از اصلاحیه قانون حفظ آثار ملی تا تشکیل سازمان ملی حفاظت	حفاظت محدود از تک‌بناها و بی‌توجهی به بافت‌های تاریخی	کاهش رشد تخریب بناها و افزایش رشد تخریب بافت‌ها و ادامه توسعه شتابزده شهرها
دوره پنجم	۱۳۴۴ تا ۱۳۵۷	از تشکیل سازمان ملی حفاظت آثار باستانی تا پیروزی انقلاب اسلامی	افزایش دامنه حفاظت از بناهای تاریخی و آغاز توجه به بافت‌های شهری	ادامه تخریب بافت‌ها، ساخت بناهای شاخص و توسعه شتابان گستره فیزیکی شهرها
دوره ششم	۱۳۵۷ تا ۱۳۶۴	از پیروزی انقلاب اسلامی تا تشکیل سازمان میراث فرهنگی	وقفه در حفاظت از آثار، بناها و بافت‌های باارزش شهری	توسعه شتابزده، گسترش شهرک‌سازی و واگذاری زمین با هدف خانه‌دار شدن مردم
دوره هفتم	۱۳۶۴ تا ۱۳۸۶	از تشکیل سازمان میراث فرهنگی تا کنون	برنامه‌های متنوع برای حفاظت و بهره‌برداری از بافت‌های باارزش شهری	گسترش مجموعه‌های شهری، مطرح شدن سند توانمندسازی و موضوع توسعه پایدار

ماخذ: نگارندگان

۵- نتیجه‌گیری

۲- حفاظت و توسعه در کنار یکدیگر در بسیاری از تجربه‌های مرمت شهری معاصر ایران موثر بوده‌اند، هرچند سهم آنها در تمامی دوره‌ها برابر نبوده است. در هر یک از دوره‌ها گرایش به سوی یکی از آنها جدی‌تر بوده است. با تفکیک بافت‌های باارزش از بافت‌های جدید شهر تلاش شده، حفاظت و توسعه را تا حد ممکن مستقل از یکدیگر ادامه داد.

۳- نقش مردم و مشارکت شهروندان در فرآیند تصمیم‌سازی و تصمیم‌گیری کم‌رنگ بوده است و در اغلب پروژه‌های شهری به اجرا درآمده، اثری از نظرات مردم و ساکنان واقعی بافت‌ها مشاهده نمی‌شود. تجارب دو دهه اخیر بیانگر آن است که بهترین طرح‌ها نیز بدون حضور و مشارکت مردم به موفقیت نخواهد رسید.

۴- مروری بر تجارب دوره‌های قبل بیانگر آن است که مردم همواره از برنامه‌ریزان و مسوولان شهری متعادل‌تر و ملایم‌تر بوده‌اند. مردم در برابر شتاب توسعه‌ی هم‌جانبه همانقدر مقاومت می‌کنند که در برابر اقدامات سخت‌گیرانه در

مروری بر نتایج به دست آمده در قسمت‌های قبلی پژوهش و مقایسه تطبیقی آنها بیانگر آن است که چالش میان حفاظت و توسعه در ایران معاصر، با فرار و نشیب‌های فراوانی همراه بوده است. تجربه‌های به دست آمده در سال‌های گذشته، و بخصوص دهه‌های اخیر بیانگر آن است که علی‌رغم تمامی تلاش‌های صورت گرفته، رویکردهای مبتنی بر حفاظت و توسعه، به تعامل سازنده‌ای دست نیافته‌اند و چالش میان این دو رویکرد همچنان ادامه دارد. گزیده دستاوردهای پژوهش عبارتند از:

۱- اگرچه از لحاظ تئوریک تعارضی میان مفهوم دقیق توسعه و حفاظت وجود ندارد، اما در عرصه عمل این دو مقوله همواره با یکدیگر در چالش و تقابل بوده‌اند. در برخی از موارد این دو گرایش در کنار یکدیگر و به صورتی کاملاً مستقل به فعالیت‌های خویش ادامه می‌دهند، بدون آنکه یکی از آنها مانع دیگری شده اقدامات مربوط به آن را تضعیف و یا تقویت نماید.

جدول ۲- رویکردهای مبتنی بر توسعه و رویکردهای مبتنی بر حفاظت، هر یک به تنهایی منشا آسیب‌های فراوانی بوده‌اند. مروری بر تجارب گذشته مبین آن است که هرچند مفهوم توسعه اندک اندک گستره بیشتری یافته است، اما فاصله زیادی تا تعامل میان این دو رویکرد در وجود دارد.

دوره	بازه زمانی	سهم حفاظت در برنامه‌ها	ملاک عمل و تصمیمات	منشا آسیب و عدم موفقیت	گستره مفهوم حفاظت
دوره اول	۱۱۶۴ تا ۱۲۸۵	بسیار ناچیز	نظرات شاه، درباریان و کارشناسان خارجی	فقدان قانون و معیار مشخص برای حفاظت و هدفمندسازی توسعه	تعداد بسیار محدودی آثار و اشیاء تاریخی
دوره دوم	۱۲۸۵ تا ۱۳۰۱	بسیار ناچیز	قوانین محدود و مقطعی و نهادهای قانونی نوپا	گرایش به تجدد و غرب‌گرایی، فقدان آگاهی و کارشناسان خارجی	تعداد محدودی از آثار و اشیاء تاریخی
دوره سوم	۱۳۰۱ تا ۱۳۲۳	بسیار بسیار ناچیز	نظرات شاه، درباریان، قوانین مصوب و سلاطین شخصی مجریان	نوگرایی شتابزده، گرایش به تخریب آثار گذشته و توسعه شتابزده	اشیاء و تعداد بسیار محدودی از بناهای تاریخی
دوره چهارم	۱۳۲۳ تا ۱۳۴۴	بسیار ناچیز	قوانین مصوب، طرح‌های محدود و برنامه‌های توسعه	ادامه خیابان‌کشی و تخریب بافت‌ها و میل به گسترش فیزیکی شهرها	اشیاء و شماری از بناهای تاریخی
دوره پنجم	۱۳۴۴ تا ۱۳۵۷	ناچیز	طرح‌های حفاظتی محدود در بافت‌ها و برنامه‌های توسعه	برخورد موزه‌ای و عدم توجه به بهسازی و توانمندسازی بافت‌ها	اشیاء، بناها و بخش‌هایی از بافت‌های تاریخی
دوره ششم	۱۳۵۷ تا ۱۳۶۴	بسیار ناچیز	طرح‌های مقطعی، کوتاه مدت و بسیار محدود	ادامه تخریب بافت‌ها با ارزش شهری و فقدان برنامه‌ها و طرح‌های منسجم	اشیاء و شماری از بناهای تاریخی
دوره هفتم	۱۳۶۴ تا ۱۳۸۶	ناکافی	طرح‌های مرمت شهری، نوسازی بافت‌ها و برنامه‌های توسعه	گرایش به تجدد، شتاب و تنوع طرح‌ها و عدم تعامل حفاظت و توسعه	اشیاء، بناها و بخشی از بافت‌های با ارزش تاریخی

ماخذ: نگارندگان

فرهنگی کشور نیز خطرآفرین باشد.

۸- تجارب مرمت شهری معاصر ایران گویای آن است که توسعه شتابزده آسیب‌های فراوانی را بر بافت‌های با ارزش شهرهای تاریخی ایران تحمیل کرده است. خیابان‌هایی که قرار بود باعث رشد و توسعه بافت‌های کهن شهری شوند، با تخریب بخش وسیعی از این بافت‌ها و تغییر زیرساخت‌های آن، عملاً تأثیری منفی بر کیفیت زندگی ساکنان باقی گذاشته‌اند. از این رو به نظر می‌رسد تکیه بر رویکردهای مبتنی بر توسعه، بدون در نظر گرفتن اندیشه‌های حفاظتی نمی‌تواند پاسخگوی نیازهای روزآمد بافت‌های با ارزش شهری در ایران باشد.

۹- حفاظت محض و یا بر اساس تعریف حفاظت موزه‌ای نیز آسیب‌های فراوانی را به همراه داشته است. بر اساس چنین رویکردی، اجازه هرگونه دخالت و طراحی در بافت‌های با ارزش را از شهروندان سلب می‌شود. چنین اقداماتی که صرفاً با دیدگاه ممانعت و جلوگیری از فعالیت سازنده صورت می‌پذیرند، باعث کاهش کیفیت زندگی و ظرفیت زیست‌پذیری این بافت‌ها می‌شوند. از این رو پیشنهاد می‌شود تا در بافت‌های با ارزش شهرهای تاریخی ایران از شیوه‌های تلفیقی و رویکردهای تعاملی میان حفاظت و توسعه استفاده شود. "حفاظت مبتنی بر توسعه" راه حل پیشنهادی برای پاسخ‌گویی به این مساله خواهد بود.

۱۰- با توجه به عدم موفقیت رویکردهای مبتنی بر توسعه محض در بافت‌های با ارزش شهری به نظر می‌رسد نمی‌توان بدون در نظر گرفتن اهمیت میراث فرهنگی برای نسل‌های آینده و تامین حداقل‌های معیشتی درون این بافت‌ها، به نتایج قابل قبولی دست یافت. به عبارت دیگر روش‌های اقتدارگرایانه‌ی

بافت‌های با ارزش شهری، از این رو می‌توان ایشان را به‌عنوان معیاری جدی در بازنشاسی درستی طرح‌های توسعه‌ای و حفاظتی مورد نظر قرار داد.

۵- در دوره‌هایی که آرامش و ثبات مدیریتی، همراه با اعتماد متقابل مردم و مسوولان وجود داشته، برنامه‌های حفاظتی هرچند محدود، بیش از سایر دوره‌ها موفق بوده‌اند. به عبارت دیگر میزان توجه و اهتمام مردم و مسوولان به حفاظت از میراث فرهنگی کشور، و یا انطباق طرح‌های توسعه شهری با نیازها و ضروریات بافت‌های با ارزش فرهنگی و تاریخی، تابعی از تحولات سیاسی، فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی است و نمی‌تواند بدون در نظر گرفتن آن‌ها مورد تحلیل و بررسی قرار گیرد.

۶- اقتدارگرایی و اندیشه‌های اقتدارگرایانه همواره به نفع توسعه، به تخریب بافت‌های با ارزش شهری پرداخته‌اند. تفاوتی ندارد که این نگرش‌ها بر مبنای تمامیت‌خواهی سیاسی مانند دوران پهلوی اول صورت‌پذیرد، یا مانند برخی از پروژه‌های شهری معاصر چون طرح نواب یا طرح حرم تا حرم، بر مبنای اندیشه‌های اقتدارگرایانه مبتنی بر سود اقتصادی طرح‌ریزی شده باشند. اندیشه‌های مبتنی بر سود اقتصادی با نوعی شتابزدگی همراه‌اند.

۷- کارشناسان خارجی و مستشاران غیرایرانی سهم به‌سزایی در شکل‌گیری اندیشه‌های حفاظتی بر عهده داشته‌اند. اما تاریخ معاصر ایران گویای آن است که این افراد به سبب عدم تعلق به این سرزمین، باعث جدایی هرچه بیشتر برنامه‌های حفاظتی از مردم و نیازهای واقعی ایشان بوده‌اند. نوعی حس بدبینی در میان توده مردم نسبت به فعالیت‌های این گروه به وجود آمده که ممکن است برای آینده میراث

توسعه و توجه برنامه‌های سوم و چهارم توسعه به بافت‌های باارزش شهری و قرارگرفتن برنامه‌های حفاظتی در برنامه کارگروه شهرسازی و معماری شورای برنامه‌ریزی و توسعه استان‌ها، اقدامی امیدبخش در جهت افزایش تعامل حفاظت و توسعه، در آینده شهرهای تاریخی ایران است. البته به شرط آنکه تصمیم‌های شتابزده بعدی باعث کم‌رنگ شدن سهم این رویکرد تعاملی نشود.

توسعه شهری موفق نخواهند بود و رویکردهایی نظیر "توسعه مبتنی بر حفاظت" تنها گزینه‌ی قابل پیگیری در بافت‌های باارزش شهرهای تاریخی ایران باشد.

۱۱- مروری بر تجربه‌های به دست آمده در مراحل قبلی گویای آن است که علی‌رغم اجرای بسیاری از برنامه‌های حفاظتی در بافت‌های باارزش شهری، همچنان سرعت تخریب بسیار بیشتر از سرعت حفاظت از این بافت‌هاست.

۱۲- در اولویت‌قرارگرفتن صنعت گردشگری در برنامه‌های

پی‌نوشت‌ها:

- ۱ Development.
- ۲ "توسعه شهری ارتباط مستقیمی با افزایش فعالیت‌ها در شهر و افزایش جمعیت دارد. بنابراین رونق در تجارت و صنعت و خدمات و سرمایه‌گذاری‌های مختلف در شهر، توسعه شهر را برمی‌انگیزد و ... به این صورت شهر در جهات افقی و سپس عمودی گسترش می‌یابد و این گسترش قطعاً زمین‌های جدیدی را به خود اختصاص می‌دهد" (مجتهدزاده، ۱۳۷۹، ۴۵۷).
- ۳ Daniel Burnham.
- ۴ باغشهرها و شهرک‌های اقماری جهت تامین مسکن؛ بعد از دهه ۱۹۳۰ پاکستانی گسترده‌زاغه‌ها منجر به دیدگاه مشابهی در نوسازی شهری شد. تاکید بر نظم انسجام در شکل کلی شهر؛ بازسازی‌های عمده شهری با هدف پیشرفت که موجب اختلال در زندگی مردم می‌شود (بحرینی، ۱۳۷۸، ۱۴۸-۱۴۹).
- ۵ (Cohen, 2001).
- ۶ "متجددین همیشه و همه جا طرفدار تجاوز و متجاوز بوده‌اند. محله سالمی را به نابودی می‌کشند، آسمان خراش عظیمی را که از نظر محیط زیست مضر و از دید بصری و زیبایی اطراف ناخوش آیند و جنبه‌ایمنی و سلامتی افراد را تهدید می‌کند توجیه نموده و به آسمان می‌فرستند. از تخریب بولدووزی محلات و مناطق شهری دفاع می‌کنند" (بحرینی، ۱۳۷۸، ۵۷).
- ۷ Conservation.
- ۸ به نقل از (مختاری، ۱۳۷۴، ۱۱۳)، (مهدوی‌نژاد، ۱۳۸۳)، (روزنامه وقایع اتفاقیه، ۲۳ شوال ۱۳۶۷ ه.ق.، نمره ۲۹) و (گلشن، ۱۳۷۴، ۷۳۶).
- ۹ ایرج میرزا جلال‌الملک، شاعر معروف دوره قاجار به عنوان اولین رییس آن انتخاب شد. به منظور ساماندهی کاوش‌های باستان‌شناسانه‌ی کارشناسان خارجی، در سال ۱۲۸۸ نظامنامه حفاریات به تصویب رسید.
- ۱۰ ارنست هرتسفلد (Ernest Emil Herzfeld).
- ۱۱ آندره‌گدار (Andre Godard) (1881-1965).
- ۱۲ در ۲۴ مهر ۱۳۰۱ قانون استخدام قانون استخدام دکتر ریان (Dr Ryan) برای اصلاح امور بلدیة تهران به تصویب مجلس شورای ملی رسید (مصوبه شماره ۲۸۵).
- ۱۳ این قانون سرانجام در ۱/۴/۱۳۲۰ با عنوان کامل‌تر "قانون توسعه معابر" با هدف نوسازی و تعریض معابر شهری، به تصویب مجلس شورای ملی رسید (مصوبه شماره ۱۷۱۰).
- ۱۴ بر اساس تبصره ۲ این قانون "آثار صنعتی و ابنیه و اماکنی که در دوره قاجاریه تا آغاز مشروطیت ساخته شده و جنبه عمومی دارد جزو آثار ملی و مشمول ماده اول قانون مصوب ۱۲ آبان ۱۳۰۹ محسوب است".
- ۱۵ مراجعه کنید به: (کتابخانه ملی و مرکز اسناد جمهوری اسلامی ایران، سند: ۲۹۷۰۰۶۰۵۶، موضوع: لزوم حفظ ابنیه تاریخی هنگام خیابان‌سازی).

فهرست منابع:

- آدمیت، فریدون (۱۳۷۱)، امیرکبیر و تهران، کتاب تهران، جلد دوم، زمستان، چاپ اول، انتشارات روشنگران و مطالعات زنان تهران، تهران.
- اعتمادالسلطنه، محمدحسن خان صنیع الدوله (۱۳۶۷)، مرات البلدان، به کوشش عبدالحسین نوایی و میرهاشم محدث، انتشارات دانشگاه تهران، تهران.
- امین زاده، بهناز (۱۳۸۳)، معضلات افزایش تراکم در بافت های فرسوده شهری، مجموعه مقالات اولین سمینار ساخت و ساز در پایتخت ۲۸ و ۲۹ بهمن ۱۳۸۲، چاپ اول، انتشارات سابقون، تهران، صص ۸۵-۹۰.
- بحرینی، سیدحسین (۱۳۷۸)، تجدد، فراجدد و پس از آن در شهرسازی، چاپ اول، انتشارات دانشگاه تهران، تهران.
- حبیبی، سیدمحسن و مقصودی، ملیحه (۱۳۸۱)، مرمت شهری، چاپ اول، انتشارات دانشگاه تهران، تهران.
- حبیبی، سیدمحسن (۱۳۷۵)، از شار تا شهر، انتشارات دانشگاه تهران، تهران.
- حجت، مهدی (۱۳۸۰)، میراث فرهنگی در ایران، سازمان میراث فرهنگی کشور، تهران.
- حناچی، پیروز (۱۳۷۸)، مرمت شهری در شهرهای تاریخی ایران، رساله دکتری معماری به راهنمایی دکتر منصور فلامکی و دکتر سیدمحسن حبیبی، دانشکده معماری، پردیس هنرهای زیبای دانشگاه تهران، تهران، ایران.
- حناچی، پیروز و دیگران (۱۳۸۶)، سیر تطبیقی تجارب مرمت شهری در ایران و جهان - با نگاه ویژه به بافت تاریخی شهر یزد، انتشارات سبحان نور، تهران، ایران.
- زهوی، برونو (۱۳۸۰)، چگونه به شهرسازی بنگریم، ترجمه فریده گرمان، چاپ اول، نشر توسعه، تهران.
- زیر نظر جبارتذکره چی یا ناظم المهام خوبی (۱۳۷۴)، روزنامه و قایع اتفاقیه، انتشارات کتابخانه ملی، تهران.
- زیر نظر میرزا ابوالحسن خان صنیع الملک (۱۳۷۰)، روزنامه دولت علیه ایران، کتابخانه ملی ایران، انتشارات صدر، قم.
- عزیزی، محمد مهدی (۱۳۷۹)، سیر تحول سیاست های مداخله در بافت های کهن شهری در ایران، مجله هنرهای زیبا، شماره ۷، صص ۳۷-۴۶.
- قریب، محمد (۱۳۵۶)، واژه نامه نوین، چاپ دوم، انتشارات بنیاد، تهران.
- کلشن، صدیقه (۱۳۷۴)، گلستان باغ گلستان، ارگ تاریخی تهران، مجموعه مقالات اولین کنگره تاریخ معماری و شهرسازی ایران، ارگ بم، جلد دوم، مرکز انتشارات سازمان میراث فرهنگی کشور، تهران.
- مجتهدزاده، غلامحسین (۱۳۷۹)، زمین شهری و طرح های توسعه شهری، مجموعه مقالات همایش زمین و توسعه شهری ۶-۸ آذرماه ۱۳۷۸، چاپ اول، مرکز مطالعات و تحقیقات شهرسازی و معماری ایران، تهران، صص ۴۴۵-۴۶۸.
- مختاری، اسکندر (۱۳۷۴)، سیر تحولات سیمای شهری در میدان جلوخان شمس العماره، مجله اثر، شماره ۲۵، سازمان میراث فرهنگی کشور، تهران.
- مروجی، دنیا و مشهدی زاده، ناصر (۱۳۷۵)، گذری بر تاریخ شهرسازی؛ از نوسازی و بهسازی شهرها تا ایجاد شهرهای جدید، مجموعه مقالات اولین کنگره تاریخ معماری و شهرسازی ایران، چاپ اول، صص ۲۶۹-۲۷۶.
- منصوری فرد، محسن (۱۳۷۴)، تکیه دولت، مجموعه مقالات اولین کنگره تاریخ معماری و شهرسازی ایران، ارگ بم، جلد سوم، مرکز انتشارات سازمان میراث فرهنگی کشور، تهران.
- مهدوی نژاد، محمدجواد (۱۳۸۲)، حکمت معماری اسلامی، مجله هنرهای زیبا، شماره ۱۹، صص ۵۷-۶۶.

Britannica (2004), Encyclopaedia of Britannica, Digital Version.

Cambridge ALD (2006), Cambridge Advanced Learner's Dictionary, Cambridge University Press.

Cohen, N. (2001), Urban Planning Conservation and Preservation, Mc Graw - Hill, New York.

Oxford (2003), Oxford Advanced Learner's Dictionary, Oxford University Press.